

David Emler a kol.

**Studie k integraci
přistěhovalců
do německé
společnosti**

Studie k integraci přistěhovalců do německé společnosti

David Emler a kol.

Recenzovali:

doc. PhDr. Kristina Kaiserová, CSc.

PhDr. Miroslav Šepták, Ph.D.

**Financováno
Evropskou unií**
NextGenerationEU

**Národní
plán
obnovy**

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Publikace byla vydána za podpory Ministerstva školství, mládeže
a tělovýchovy a Národního plánu obnovy v rámci projektu
Transformace pro VŠ na UK (reg. č. NPO_UK_MSMT-16602/2022).

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Praha 2023
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

Tato publikace vznikla v rámci systému podpory fakultních
monografií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy.

© Univerzita Karlova, 2023
© David Emler, Michal Dimitrov, Tomáš Nigrin, Petr Šafařík,
Martin Valenta, Václav Šmidrkaľ, 2023

ISBN 978-80-246-4973-3
ISBN 978-80-246-5045-6 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvod (David Emler)	7
1. Integrace německých nucených vysídlenců ze střední a východní Evropy v SRN (Petr Šafařík)	18
2. Formování občanské společnosti ve Spolkové republice Německo (Martin Valenta)	90
3. Přistěhovalci ve vlastní zemi? K integraci východních Němců do sjednoceného Německa (Václav Šmidrkal)	118
4. Integrace imigrantů v Berlíně: od dočasného začlenění k participaci a rovnosti šancí? (Michal Dimitrov, Tomáš Nigrin)	140
Závěr (David Emler)	192
Summary	195
Literatura a prameny	199
Biografické medailonky autorů	216

Úvod

Spolková republika Německo (SRN) představuje pro Českou republiku (ČR) z celé řady důvodů vsutku výjimečného souseda. Z čistě geografického pohledu je česko-německá státní hranice se svými téměř 819 km nejdelsí hranicí, kterou ČR s okolními zeměmi sdílí.¹ Z ekonomické perspektivy je Německo dlouhodobě nejvýznamnějším obchodním partnerem, se kterým Česko uskutečňuje zhruba třetinu svého vývozu i dovozu – někteří ekonomové hovoří z tohoto titulu o ČR v nadsázce jako o „sedmnácté spolkové zemi“ SRN.

Nahlíženo z historické perspektivy jsou česko-německé vztahy samozřejmě daleko komplikovanější, německojazyčný prostor vždy hrál pro české země minimálně od dob knížete Václava neopomenutelného souseda, přičemž Palackého „stýkání a potýkání“ Čechů a Němců provázelo celou společnou tisíciletou historií. Konfliktní fázi, která trvala přinejmenším od poloviny 19. století, vyvrcholila násilnostmi druhé světové války a následným „odsunem“ německého obyvatelstva z Československa, vystřídalo ochladnutí vztahů na minimální úroveň.² Teprve v devadesátých letech 20. století byl dán prostor vzájemnému usmíření, které bylo diplomaticky završeno Česko-německou deklarací z roku 1997, z níž vycházejí oficiální vztahy sousedících zemí dodnes.³

---

1 Následují hranice česko-polská (téměř 796 km), česko-rakouská (více než 460 km) a česko-slovenská, která je se svými téměř 252 km nejkratší.

2 Terminologií, která se váže k „odsunu“ německého obyvatelstva ze střední Evropy, se v první kapitole této knihy zabývá Petr Šafařík.

3 Viz Česko-německá deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji (online), 28. 1. 2022, https://www.mzv.cz/berlin/cz/vzajemne_vztahy/cesko_nemecka_deklarace_o_vzajemnych.html.

Samotné česko-německé vztahy nejsou bezprostředním tématem předkládané monografie; tím je vnitroněmecký společenský a politický vývoj směřující k integraci několika druhů „menšin“: přistěhovalců, levicových radikálů a „východních“ Němců po znovusjednocení země v roce 1990. Českému čtenáři však kniha, kterou právě drží v ruce, nabízí další rozměr společné česko-německé existence ve středoevropském prostoru: Německo zažívalo mnoho společenských a politických procesů dříve a v řadě případů intenzivněji než český (československý) stát, a protože to byly procesy a události, které probíhaly pouhé desítky či stovky kilometrů od českých hranic, jde o zkušenosti, jejichž detailnější znalost a pochopení může českému prostředí v mnohém pomoci.

Za prvé je to hlubší poznání našeho klíčového souseda, porozumění jeho vnitřním politickým postojům a motivacím, mnohdy zásadně odlišným od těch českých, vycházejících z rozdílné tradice a historické cesty. Za druhé jde o nedocenitelnou studnici zkušeností, úspěšných příkladů i – eufemisticky vyjádřeno – slepých uliček, které však v některých případech představovaly nevýslovné tragédie osobní i společenské. Právě tento druhý rozměr našeho zkoumání, přinášející reálné zkušenosti, nabízí mnohá „poučení“. Samozřejmě je není možné aplikovat ve smyslu Ciceronovy *historia magistra vitae*, protože, jak víme, historie se neopakuje a není možné vstoupit s Herakleitem dvakrát do téže řeky. Ve společenských vědách jsou však takovéto „blízké“ případy, které se odehrály v porovnatelném období a prostředí, o to cennější, protože jako analytici nemůžeme uskutečnit to, co je vlastní vědám přírodním – pokus či experiment.

Jednoduše řečeno: S otázkami spojenými s integrací menšin (etnicky a kulturně bližších i vzdálenějších) má Německo nesrovnatelně bohatší zkušenosti v absolutních, ale i relativních číslech než české země, které naopak ve 20. století prošly opačným a kontinuálním procesem národnosti, jazykové i kulturní homogenizace. Analýza německé zkušenosti s touto problematikou může nabídnout vhodný a pevný základ pro diskusi nad tématy, která v českém prostředí dodnes mnohdy postrádají věcnou rozpravu společenskou i politickou.

Předkládaná kniha též detailně přibližuje hned dvě v českém prostředí relativně málo známá témata zkoumající paradoxní integraci „Němců do Německa“. V úvodní kapitole je to příběh mnoha milionů německých vyhnanců, kteří byli s koncem druhé světové války nuceni opustit své domovy a integrovat se do jiných německých regionů. Přestože šlo v naprosté většině o osoby etnicky, jazykově i kulturně „domácí“, dlouholetý proces usazování v novém prostředí rozhodně nebyl jednoduchý

ani rychlý. Nikoliv nepodobnou historii integrace pak skýtá analýza znovusjednocení Německa ve třetí kapitole. Bývalí „východní“ Němci se dokonce bez nutnosti jakéhokoliv pohybu probudili ze dne na den uvnitř státu a režimu, který jim byl po čtyři desítky let prezentován jako konkurenční a nepřátelský. Přestože z pohledu jazykového a kulturního šlo o naprosto ideální podmínky, úspěšnost a rychlost integrace tzv. „nových“ (východních) spolkových zemí, respektive jejich občanů, nebyla ani zdaleka taková, jakou architekti technokratické fáze německého znovusjednocení zkraje devadesátých let 20. století předpokládali.

Struktura předkládané knihy je primárně tematická, autoři vycházejí při zpracování námětů především ze svých kompetencí, respektive oblastí svého odborného zájmu. Přesto je možné ve všech kapitolách identifikovat jistá chronologická těžiště, podle nichž jsou statě v knize seřazeny. První kapitola zkoumá integraci přesídlených Němců v poválečné SRN (s těžištěm v poválečných dekadách), nicméně problematiku pokrývá prakticky až do současnosti. Českou perspektivu – kterou primárně (a pochopitelně) zajímají události předcházející a provázející samotný „odsun“ německého obyvatelstva, respektive jeho legitimitu –, obohacuje o pokračování tohoto příběhu, širší veřejnosti nepříliš známého, avšak úzce spjatého s dějinami českých zemí. Nejužší časový záběr má druhá kapitola, jež se zabývá německou občanskou společností v období vymezeném roky 1970–1983. Kritická doba, během níž docházelo k „uvádění do praxe“ bohatého ideového a kulturního odkazu roku 1968, podpořila rozvoj občanské společnosti, a překreslila tak základy německého společenského a politického života až do současnosti. Třetí stať pokrývá období následující po znovusjednocení Německa v roce 1990, a to zejména v politické rovině. Tento text o dané problematice rovněž pojednává téměř až do dnešních dnů. Závěrečná čtvrtá kapitola pak studuje nejrozsáhlejší časové období, když zmiňuje zásadní okamžiky berlínských přistěhovaleckých politik již od pozvání pronásledovaných francouzských hugenotů na konci 17. století, jádro výkladu však leží v období po roce 1971. Svůj příspěvek autoři rovněž dovádějí až do širěji chápané současnosti.⁴

Na tomto místě je vhodné nabídnout čtenáři širší rámec a společná základní východiska předkládané práce. Výchozím bodem většiny úvah v této knize je historická definice občanství, respektive národní

---

4 První verze všech příspěvků otištěných v této knize vznikaly před několika lety. Autoři u příležitosti vydání této publikace příspěvky aktualizovali a doplnili, mohlo však dojít k tomu, že k některým tématům existuje novější německá literatura nad rámec citovaných děl (pozn. ed.).

příslušnosti, která dominantně vychází z „práva krve“ (*ius sanguinis*). Tento princip dědění příslušnosti po rodičích, bez ohledu na státní hranice, je vlastní celému středoevropskému prostoru, ve svých důsledcích vede k tvorbě národního státu a v jeho rámci k identifikaci národnostních menšin; německý případ je v učebnicích používán jako jeho jistý archetyp. Naopak „právo půdy“ (*ius soli*), které je základem historické definice občanství např. ve Francii či v USA, vychází primárně z místa narození dítěte, nikoliv z etnicity jeho předků; důležitost a někdy samotná existence národnostních menšin je tak potlačena, národ a stát splývají – pro nás Středoevropany až nepochopitelně – v jednu entitu.⁵ Právní systémy současných států na celém světě do značné míry oba principy kombinují, zmíněná historická východiska však dodnes naprosto zásadním způsobem ovlivňují rámec diskuse o přistěhovalectví, udělování občanství a všechny návazné otázky ve společnosti, v médiích i v politice.

Naše kniha rovněž pracuje se sociologickými pojmy integrace a asimilace. Na tomto místě alespoň stručně předešleme, že „integrace“ je obecně považována za širší – spíše neutrální – pojem popisující aktivní oboustranný proces přijímání cizinců do většinové společnosti. Tento proces má dopady jak na samotné přistěhovalce, tak na přijímající společnost. „Asimilace“ je naopak používána odborníky i politiky jako užší a jednostranné vyjádření povinnosti přistěhovalců dodržovat pravidla a zvyky používané většinovou společností a v ideálním případě jejich úplné splnutí s ní.

Integrační politiku je pak obecně možné chápat jako souhrn opatření, která ve svém důsledku umožňují přistěhované obyvatelstvu rovnocenný přístup ke zdrojům přijímající společnosti, jako jsou osvojení jazyka většinové společnosti, přístup ke zdravotnímu, sociálnímu nebo školskému systému. Zároveň je úkolem této politiky podporovat všechny formy společenské participace, které zpravidla není možné právně či institucionálně upravovat, jako jsou např. boj proti diskriminaci, zapojení do politického života či podpora mezikulturních vztahů. Na lokální úrovni nejde pouze o výkon zákonů, ale také o vytváření společenských vztahů mezi jednotlivými skupinami obyvatelstva.⁶

---

5 Např. ve Francii je zákonem zakázáno zjišťovat „národnostní“ identitu občanů, ta je úřadům známa pouze v případě přistěhovalců jako stát jejich původu. „Národnostní menšiny“ tak ve Francii *de iure* neexistují.

6 Hartmut Häußermann – Andreas Kapphan: Integrationspolitik der Städte – Ein Paradigmenwechsel, in: *Migrationsreport 2008. Fakten – Analysen – Perspektiven*, ed. Michael Bommes – Marianne Krüger-Potratz, Frankfurt am Main: Campus-Verlag 2009, s. 18.

Pravým opakem integrace je často nepřesně používaný pojem „multikulturalismus“.⁷ Historická politika multikulturalismu původem zejména z Nizozemska, dříve uplatňovaná též např. ve Spojeném království, tvrdí, že přistěhovalci by ideálně měli (podobně jako jiné části společnosti) žít ve své vlastní komunitě, kultuře a náboženství, hovořit svým jazykem a spravovat své záležitosti v maximální možné míře sami. Stát tak *de facto* rezignuje na normotvorbu v oblasti jazyka, kultury a hodnot (viz často kritizovaný pojem a návazná debata o tzv. *Leitkultur* – vůdčí či vedoucí kultuře) a nechává je vlastnímu vývoji.⁸ Zdánlivě jde o velmi vstřícný a liberální přístup k nastavení pravidel soužití v heterogenních společnostech. Politika multikulturalismu je však dnes naprostou většinou odborníků, ale i politiků považována za překonanou – za všechny zmiňme např. známý výrok Angely Merkelové z roku 2010 o tom, že multikulturalismus naprosto selhal.⁹ V řadě evropských států se totiž ukázalo, že nedostatečnou podporou integrace docházelo k uzavírání komunit přistěhovalců; slabou motivací a tlakem na výuku většinového jazyka vznikala generace nikoliv pouze nezaměstnaných, ale prakticky nezaměstnatelných mladých lidí, kteří mohli velice snadno sklouznout k náboženské či politické radikalizaci.

Předkládaná monografie dále rozebírá četné výrazy, kterými byli a jsou označováni tzv. „odsunutí“ Němci – od vyhnanců, uprchlíků, (nucených) vysídlenců, (dobrovolných) přesídlenců až po obecný pojem východní Němci (*Ostdeutschen*) –, nejednoduché názvosloví se snaží alespoň částečně reflektovat složitost tehdejší situace, kterou dodnes není možné popsat jedním slovem. Komplikovanou sémiotiku doprovází koneckonců i statistické rozpory, které se týkají počtů vysídlených Němců; první kapitola této knihy pojednává o existující německé debatě a nabízí variantu, pro niž existuje nejširší konsensus.

Vznik, respektive upevňování občanské společnosti v Německu v sedmdesátých letech a na počátku osmdesátých let 20. století, které je těžištěm druhé kapitoly naší knihy, navazuje na ideový vývoj předchozí dekády. Zrod občanské společnosti v SRN klade řada historiků mj. do souvislosti s „aférou Spiegel“ v roce 1962. Týdeník *Der Spiegel* tehdy

7 Zde je potřeba odlišit adjektivum „multikulturální“, kterým se často označuje společnost s vyšším podílem etnických, jazykových a dalších minorit, a pojem „multikulturalismus“, což je jedna z konkrétních politik uplatňovaných vůči těmto menšinám.

8 Jako první diskutoval pojem *Leitkultur* Bassam Tibi v knize *Europa ohne Identität? Die Krise der multikulturellen Gesellschaft*, München: Bertelsmann 1998.

9 „Der Ansatz für Multikulti ist gescheitert, absolut gescheitert!“, cit. podle Merkel erklärt Multikulti für gescheitert, *Spiegel* (online), 16. 10. 2010, <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/integration-merkel-erklaert-multikulti-fuer-gescheitert-a-723532.html>.

publikoval informace o nízké bojeschopnosti západoněmecké armády. V duchu konzervativní politické tradice reagovala policie zatčením autora a editorů článku, zabavováním materiálů a uzavřením redakce, což poprvé v německých dějinách způsobilo celostátní protesty a demonstrace. Ministr obrany Franz Josef Strauss pod tlakem dalších okolností odstoupil, v širším kontextu aféra předznamenala konec vlády Konrada Adenauera. Řada odborníků však hovoří především o zásadní proměně německé politické kultury od autoritativního způsobu vládnutí k demokracii, o konci „reakčního“ období či tzv. „parochiální“ politické kultury podle klasické definice amerických politologů G. Almonda a S. Verby a posunu směrem k moderní „participativní“ demokracii.¹⁰

Ideovým východiskem občanských hnutí a asociací pak byla především Frankfurtská škola vyznávající tzv. kritickou teorii, respektive díla některých jejích filosofů ze čtyřicátých až šedesátých let 20. století. Konkrétně to byli Max Horkheimer a Theodor W. Adorno, kteří během druhoválečného exilu v USA rozpracovali jako průkopníci marxistickou kritiku „západní“ kapitalistické společnosti, ale rovněž byli jedni z prvních autorů, kteří přišli s odsouzením přílišného vytěžování přírodních zdrojů.¹¹ Navázali na ně další filosofové Frankfurtské školy jako např. Herbert Marcuse, jehož kniha *Jednorozměrný člověk* z roku 1964 se se svou zásadní kritikou konzumní společnosti stala manifestem studentských hnutí roku 1968.¹²

Rozvoj občanské společnosti, politická a společenská emancipace žen, pacifistická a ekologická hnutí tak v Německu prošla dlouholetým vývojem, který česká společnost začala dohánět do značné míry teprve po roce 1989. Když např. SRN přikročila v roce 2011 k rozhodnutí postupně

---

10 Frank Esser – Uwe Hartung: Nazis, Pollution and No Sex: Political Scandals as a Reflection of Political Culture in Germany, *American Behavioral Scientist* 47 (2004), s. 1051–1052. Parochiální (česky též farní či lokální) politickou kulturou se rozumí tradiční stav, kdy má obyvatelstvo pouze malou znalost politického systému a zájem na něm a žije bez ohledu na politický vývoj. Almond a Verba dále hovoří o poddanské (*subject*) politické kultuře, kdy jsou si občané dobře vědomi vládnoucích autoritativních sil, mají na ně však minimální vliv. Za nejvyšší formu pak považují američtí politologové politickou kulturu participativní (účastenskou), v jejímž rámci mají občané různé druhy vlivu na politické i administrativní struktury a procesy. Gabriel Almond – Sidney Verba: *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton: Princeton University Press 1963.

11 Max Horkheimer – Theodor W. Adorno: *Dialektik der Aufklärung*, Amsterdam: Querido 1947; Theodor W. Adorno: *Minima moralia: Reflexionen aus dem beschädigten Leben*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1951. Přehledně viz Martin Valenta: *Revoluce na pořadu dne. Kritická teorie Frankfurtské školy a její recepcce v německém protestním levicovém hnutí 60. let 20. století, RAF a německé Straně zelených: diskursivní analýza*, Praha: FSV UK IMS – ÚSTR – Matfyzpress 2011.

12 Herbert Marcuse: *One-Dimensional Man*, Boston: Beacon Press 1964.

ukončit provoz svých atomových elektráren (tzv. *Atomausstieg*), byl tento krok v ČR často chybně vykládán jako unáhlené vládní rozhodnutí bezprostředně vyvolané havárií japonské atomové elektrárny ve Fukušimě. Někteří odborníci však upozorňují, že málokteré německé politické rozhodnutí prošlo tak dlouhotrvajícími diskusemi na lokálních, regionálních, zemských i federálních úrovních. Druhá kapitola naší knihy se zabývá kořeny těchto společenských postojů a dokládá jejich desítky let trvající existenci.

Zkoumané téma zásadním způsobem doplňuje třetí kapitola, která studuje historii integrace obyvatelstva nových spolkových zemí do znovusjednocené SRN. O kolik rychlejší byla politická rovina sjednocení, která svým tempem nakonec zaskočila i své největší zastánce – připomeňme, že Německo se sjednotilo 3. října 1990, tj. necelý rok po pádu Berlínské zdi 9. listopadu 1989 –, o to delší a komplikovanější bylo (a dodnes je) scelení sjednoceného státu a společnosti. Připomeňme, že šlo o jednostranný proces, kdy Německá demokratická republika (NDR) přestala *de iure* existovat ze dne na den a byla „posunuta“ do právních a ekonomických rámců SRN. Nesmíme však zapomenout na dobové kritiky tohoto procesu, který byl někdy v nadsázce přirovnáván ke kolonizaci.

Dopady německého znovusjednocení na společnost nových spolkových zemí jsou obecně známé a dodnes patrné. Kromě vyšší popularity postkomunistických a obecně radikálnějších politických stran a hnutí, než jak je tomu ve starých spolkových zemích, byl pojmenován společensko-kulturní jev, který s jistou dávkou nostalgie vzpomínal na život v NDR – tzv. *ostalgie*. V německé kulturní produkci tak po určitou dobu docházelo ke střetu „ostalgie“ pohledu, komediálně glosujícího přerod socialistické společnosti – např. známý film *Good bye Lenin!* (rež. Wolfgang Becker, 2003) – a naopak ostré kritiky zločinného charakteru bývalého režimu, např. Oscarem oceněný film *Životy těch druhých* (*Das Leben der Anderen*, rež. Florian Henckel von Donnersmarck, 2006).

Je třeba si uvědomit – a to je jeden ze základních poznatků této knihy –, že německým znovusjednocením nedošlo pouze k proměně nových spolkových zemí, ale i těch starých – tento jev se koneckonců týká prakticky všech forem integrace (s výjimkou některých případů asimilace). Bývalé východní Německo přineslo do znovusjednocené SRN jistý náboj kritiky kapitalismu a související „nemožnosti“ jakékoliv alternativy k parlamentní demokracii a tržní ekonomice. Společně s kritikou přistěhovalců daly tyto pocity a nálady ve společnosti vzniknout politickým stranám, jako je Alternativa pro Německo (*Alternative für*

Deutschland, AfD, zal. 2013), nebo hnutím, jako jsou Vlastenečtí Evropané proti islamizaci Západu (*Patriotische Europäer gegen die islamisierung des Abendlandes*, PEGIDA, zal. 2014), které si právě vznik a obhajobu „alternativy“ k „nevyhnutelnému“ vývoji západní civilizace kladou do znaku.¹³ Tyto strany a hnutí jsou i po parlamentních volbách v roce 2021 podstatně více zastoupené v nových spolkových zemích. V kontextu této knihy je samozřejmě nutné zdůraznit, že kritika imigrace a azylového procesu obecně stojí v samotném jádru jejich politických programů, jakkoli paradoxně jsou absolutní i relativní počty přistěhovalců na východě Německa nižší než na západě.

Tato publikace se v neposlední řadě věnuje dějinám integrace přistěhovalců v hlavním a největším německém městě Berlíně (3,7 milionu obyvatel), které je zároveň samostatnou spolkovou zemí. Čtvrtá kapitola dokládá nejméně 350 let trvající historii přijímání cizinců, přičemž ti v některých okamžicích dějin tvořili více než čtvrtinu městského obyvatelstva. V roce 2022 měla zhruba čtvrtina obyvatel celého Německa i jeho metropole tzv. „migrační původ“ (*Migrationshintergrund*), tj. obyvatelé byli německými státními příslušníky, ale oni sami nebo alespoň jeden z jejich rodičů se do Německa přistěhovali.¹⁴ V Berlíně v současnosti žijí statisíce imigrantů, v relativních počtech jich zde však pobývá méně než ve většině západoevropských metropolí a řadě dalších německých sídel (mezi města s více než třetinovým podílem obyvatel s migračním původem patří zejména Frankfurt nad Mohanem, dále např. Stuttgart či Norimberk).

Historie příchodu přistěhovalců z Francie koncem 17. století, z Ruska či z Polska na přelomu 19. a 20. století bývá častým námětem dějepisných studií, málokdy se však stane předmětem současných politických diskusí. Příklad gasterbeiterů z jižní Evropy, Jugoslávie a Turecka v šedesátých, ale hlavně v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století společně s následným rozhodnutím umožňujícím příchod jejich rodin si však vynutil formulaci nových politik zaměřených na aktivní úpravu spolunažívání obyvatel různého původu v německé společnosti. Další vlnu přistěhovalců zaznamenal nejen samotný Berlín i v devadesátých letech 20. století; šlo zejména o následky konfliktů a rozpadu bývalé Jugoslávie a Sovětské

13 Upřesněme, že strana AfD byla původně založena jako euroskeptická platforma kritická zejména ke společné evropské měně euro. Kritika přistěhovalectví z národně konzervativních pozic jí však později dodala zásadní ideový rozměr a přilákala značnou část jejich voličů a podporovatelů.

14 Pojem „migrační původ“ (*Migrationshintergrund*) znamená v německém akademickém i politickém jazyce „německé státní příslušníky, kteří byli naturalizováni nebo se přistěhovali, nebo u nichž je alespoň jeden z rodičů cizinec, naturalizovaný Němec či se do Německa přistěhoval po roce 1950“. Srov. H. Häußermann – A. Kapphan: Integrationspolitik der Städte, s. 18.

ho svazu. Pro doplnění jmenujme rovněž tzv. *Russlanddeutsche* – Němce žijící v Rusku, mnohdy již od konce 18. století na pozvání Kateřiny II., kteří však byli rozhodnutím spolkové vlády s implicitním odkazem na výše zmiňované „právo krve“ stále považováni z národnostního pohledu za Němce a bylo jim po znovusjednocení SRN nabídnuto občanství a návrat do vlasti jejich předků.

Zatím poslední velkou vlnu imigrace zažilo celé Německo v roce 2015 zejména ve spojitosti s válkou v Sýrii a dlouhotrvajícími konflikty v Iráku a v Afghánistánu. Kancléřka Angela Merkelová tehdy v situaci, kdy většina evropských zemí přijetí uprchlíků výrazně omezila, rozhodla o tzv. „otevření“ německých hranic, které bylo symbolizováno jejím výrokem z 31. srpna 2015: „Již jsme toho zvládli tolik – toto také zvládneme“ („Wir haben so vieles geschafft – wir schaffen das“). Dobře míněným odkazem na zvládnutí minulých vln přistěhovalců – které mj. zkoumá tato kniha – chtěla povzbudit německou společnost k přijetí potřebných. Citace však byla velmi často interpretována jako paušalizace a přehlížení souvisejících problémů a paradoxně tak v mnohém prospěla kritikům imigrace např. z AfD.¹⁵

Vzhledem k okolnostem vzniku této knihy bylo možné zachytit tuto poslední migrační vlnu jen v okrajové podobě. Nedošlo však během ní k ničemu, co by jakkoli relativizovalo předchozí vývoj, analyzovaný na následujících stranách. Naopak je možné na základě historického studia problematiky konstatovat, že tato (zatím) poslední vlna nebyla v německých dějinách kvantitativně výjimečná, byla jednou z řady, které Německo v posledních desítkách a stovkách let zažilo. Největším „kvalitativním“ posunem je tak geografická, ale i jazyková a kulturní vzdálenost, ze které přistěhovalci během této vlny do SRN přišli.

Podle posledních dostupných statistik Úřadu vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (*United Nations High Commissioner for Refugees*, UNHCR) přesáhl v roce 2018 počet uprchlíků pobývajících v Německu jeden milion osob, z čehož více než 500 000 tvořili Syřané, 126 000 pak Afghánci.¹⁶ Větší množství utečenců mělo na svém území ve stejném okamžiku jen Turecko (3,7 milionu), Pákistán (1,4 milionu), Uganda (1,2 milionu) a Súdán (1,1 milionu). Z prvních deseti zemí s největším

---

15 Janosch Delcker: The phrase that haunts Angela Merkel, *Politico* (online), 19. 8. 2016, <https://www.politico.eu>.

16 UNHCR pracuje s těmito pěti kategoriemi: uprchlíci (*refugees*), osoby s podanou žádostí o azyl (*asylum-seekers*), vnitřně vysídlené osoby (*internally displaced people* – IDPs), osoby bez státní příslušnosti – apatridé (*stateless*) a další osoby pod zájmem UNHCR (*others of concern to UNHCR*).

počtem uprchlíků na světě je tak Německo jedinou vyspělou „západní“ ekonomikou.¹⁷ Počtem žádostí o azyl bylo v roce 2018 Německo dokonce třetí zemí na světě s téměř 162 000 podaných žádostí, více jich obdržely pouze USA (více než 254 000 žádostí) a kvůli krizi ve Venezuele též Chile (přes 192 000 žádostí). Statistiky OSN tak potvrzují, že Německo je v posledních letech pro uprchlíky jednou z nejvyhledávanějších zemí světa.

Fakt, že nejde o náhodu, dokládá i tato kniha. Étos německého postoje vůči přistěhovalcům se snaží zachytit německý výraz *Willkommenskultur*, tj. „vítající“ či „pohostinná“ kultura. Pojem samotný má původ v polovině 20. století v oblasti ubytování, stravování a souvisejících služeb, tj. „pohostinství“ (*hospitality industry*). Dnes se výraz používá hlavně pro desítky let existující koncept deklarující otevřenost vůči cizincům a zejména přistěhovalcům z jiných jazykových a kulturních prostředí, na něž je velká část německé společnosti dodnes hrdá. V souvislosti s migrační krizí v roce 2015 se z něj stalo klíčové slovo, používané jak zastánci, tak odpůrci přijetí vlny přistěhovalců.

Kritikové konceptu *Willkommenskultur* zmiňují dvě výhrady. Za prvé jde podle nich o jistý pokus o morální vykoupení z pocitů viny za druhou světovou válku a holocaust.¹⁸ Za druhé je komentátory zmiňována chladně pragmatická politická úvaha týkající se demografického vývoje – Německo patří mezi západoevropské státy, které čelí tiché krizi záporného růstu a stárnutí obyvatelstva. Plodnost byla v Německu podle Spolkového statistického úřadu (*Statistisches Bundesamt – Destatis*) v roce 2019 průměrně 1,54 potomka na jednu ženu,¹⁹ což není ani hodnota potřebná k prostému zachování populace – ta vyžaduje v průměru více než 2,1 potomka na ženu. Bez příchodu přistěhovalců tak Německu hrozí zásadní úbytek pracovní síly, návazné deficity zdravotních a penzijních systémů a další strukturální problémy.

Hlasy odmítající poslední migrační vlny samozřejmě existují, podle některých zdrojů dochází k jejich nárůstu, ve své většině však německá společnost neprojevuje zásadní znaky proměny názoru na přijímání přistěhovalců. Jak dokládá tato kniha, jde o tradiční součást německé kultury, která sice prošla ve 20. století zásadními obraty a je minimálně od sedmdesátých let 20. století pravidelně podrobována četným kriti-

17 Global Trends: Forced Displacement in 2018 (online), 20. 6. 2019, www.unhcr.org/5d08d7ee7.pdf. V relativních počtech se do první desítky vejde též Švédsko s 25 uprchlíky na 1000 obyvatel a Malta s 20 uprchlíky na 1000 obyvatel. Ibid.

18 Katrin Bennhold: As Germany Takes in Refugees, It Also Rehabilitates Its Image, *The New York Times International* (online), 23. 9. 2015, <https://www.nytimes.com>.

19 Zusammengefasste Geburtenziffer nach Kalenderjahren (online), 16. 7. 2021, www.destatis.de.

kám, není však možné popřít, že jde o integrální součást německých dějin i současnosti.

Faktem zůstává, že Německo v okamžiku dokončení této knihy – na začátku roku 2023 – neprochází politickým ani společenským rozvratem, který mu věštili největší kritici (nejenom) poslední migrační vlny. Problémy spojené s integrací imigrantů samozřejmě stále existují, podle některých zdrojů dokonce narůstají. Rozporuplná diskuse, ve které zaznívají názory, že „Loď je plná“ (*Das Boot ist voll*, volební heslo strany *Die Republikaner*, 1991), nebo že dokonce „Německo páchá sebevraždu“ (*Deutschland schafft sich ab*, titul knihy Thila Sarrazina, 2010), tvoří součást německé politiky již desítky let. V politickém spektru současného Německa jde však zatím stále o názory spíše minoritní. Většina německé společnosti ani hlavní politické strany dosud nehodlají imigrační politiky zásadním způsobem měnit, upravují se tak zejména politiky integrační, které mají vést k lepšímu a rychlejšímu zapojení přistěhovalců do větší nové společnosti.

1. Integrace německých nucených vysídlenců ze střední a východní Evropy v SRN

Dne 26. listopadu 2014 se v Hamburku konalo zasedání německé pobočky PEN klubu. Věnováno bylo problematice pronásledovaných spisovatelů, ale největší ohlas v německých médiích vyvolal výrok čestného předsedy německého PEN klubu Güntera Grasse o tom, že němečtí občané mají k azylantům a imigrantům lepší vztah, než jak to podávají masmédia. Grassovu následující zmínku o tom, že po druhé světové válce při integraci 14 milionů nuceně vysídlených Němců byli mnozí starousedlíci státem nuceni poskytovat těmto imigrantům ubytování ve svých domácnostech, některá masmédia interpretovala jako údajnou Grassovu přímluvu za případné opětovné zavedení takového nuceného ubytování, tentokrát vůči tehdejším uprchlíkům.²⁰

Ať už byly úmysl a vyznění onoho Grassova výroku jakékoli (svou zkratkovitostí vyhrocené mediální interpretace a dezinterpretace usnadnil),²¹ známému spisovateli a veřejnému intelektuálovi se podařilo i širší německé veřejnosti připomenout významnou a velmi pohnutou součást německých soudobých dějin. Opravdu k nim totiž patří i nucené ubytování části německých vysídlenců ze střední a východní Evropy.

Hlavním cílem této kapitoly je zodpovědět otázku, jaké byly základní přístupy západních Spojenců a západoněmeckých politiků k dané integraci, co definovalo klíčové rysy vztahů mezi vysídlenci a starousedlíky a jaké byly hlavní příčiny těžkostí i úspěchů integračního procesu.

---

20 Viz např. Warum Flüchtlinge nicht zwangsweise einquartieren?, *Der Stern* (online), 27. 11. 2014, a Aufruf: Autoren für einen gemeinsamen Schutzraum Europa (online), 1. 12. 2014, www.pen-deutschland.de.

21 Srov. přepis a audiozáznam Grassova výroku: Günter Grass: Mehr Wohnraum für Flüchtlinge (online), 27. 11. 2014, www.ndr.de/kultur/kulturdebatte/Das-Statement-von-Guenter-Grass-im-Wortlaut,wortlautgrass100.html.

U západoněmeckých aktérů se ptáme po roli nejen předních politických stran a vysídlenecké strany Všeněmecký blok / Blok vyhnanců z vlasti a vyvlastněných (*Gesamtdeutscher Block / Block der Heimatvertriebenen und Entrechteten*), ale také po úloze vysídleneckých zájmových organizací.

Pojmem integrace míníme – v souladu s většinou historiografických prací citovaných v této kapitole – takový proces zapojování se menšiny do většinové společnosti, kdy členové minority získají stejný právní status a občanská práva a dále i sociální, ekonomické a kulturní možnosti jako členové většinové společnosti. V tomto procesu se sebepojetí a vnitřní soudržnost minority postupně uvolňuje a dochází zejména vzájemnými sňatky a na poli zaměstnanosti a dalších ekonomických aktivit k prolínání obou společností. U menšiny během takového vývoje oslabují její identitotvorné činitele a vnitřní vazby. Ve sférách tradic, kultury a mentality menšiny nedochází nutně k jejich silnému oslabení, často se různé tyto vlivy a identity obou prostředí v integrujících se jednotlivcích prolínají, na což poukazují některé novější empirické i teoretické práce používající koncept hybridity.²²

Fakt, že se často jedná o dlouhodobý, složitý, případně v některých aspektech také ambivalentní proces, který může obsahovat jevy postupující odlišnou rychlostí nebo i navzájem protikladné pohyby v jednotlivých sociálních, kulturních a dalších podoblastech, se někteří badatelé snaží postihnout užíváním pojmu integrace v množném čísle.²³

Většina předních autorů věnujících se integraci nucených německých vysídlenců ze střední a východní Evropy, jako jsou např. historici Klaus Bade, Thomas Grosser nebo Sylvia Schrautová, rozlišují pojem integrace od asimilace, kdy první termín znamená začleňování se menšiny, při kterém se zároveň proměňuje i většinová společnost.²⁴ Pojem asimilace označují rozplynutí se menšiny ve většinové společnosti a ztrátu někdejších specifik minority. Avšak představa, že by většinová společnost byla statická a neměnná, je problematická. Řada standardních sociologických referenčních děl, spojená většinou s koncepty uplatňovanými v USA, pracuje – na rozdíl od většiny historiků zkoumajících dané téma – s pojmem asimilace, u níž rozlišují různé druhy a u některých připouštějí

---

22 Marita Krauss: Integrationen. Fragen, Thesen, Perspektiven zu einer vergleichenden Vertriebenenforschung, in: *Integrationen. Vertriebene in den deutschen Ländern nach 1945*, ed. Marita Krauss, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2008, s. 13.

23 Ibid., s. 12–13.

24 Srov. shrnutí relevantních přístupů v Gerhard Hopp: *Machtfaktor auch ohne Machtbasis? Die Sudetendeutsche Landsmannschaft und die CSU*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften 2010, s. 94–95.

vzájemnost vlivů mezi menšinou a většinou.²⁵ V této kapitole používáme pojem asimilace – kvůli zmíněnému úzu v historiografické literatuře věnované danému tématu – jen tam, kde jde o NDR či o západní okupační pásma v období, kdy spojenecká okupační politika skutečně usilovala o asimilaci ve smyslu úplného splynutí menšiny s přijímající společností. Ve výše zmíněném sociologickém pojetí by bylo možné hovořit o asimilaci totální.²⁶

Z nemnohých stávajících historiografických reflexí teoretických pojednání k problematice integrace pokládáme za inspirativní pokus Thomase Grossera, který s oporou v pracích německého sociologa Hartmuta Essera představil pět druhů či dimenzí integrace: 1) systematickou (právní a politická oblast), 2) kognitivní (poznávání procesů spojených s integrací a zpracování těchto změn, zejména na vědeckém základě), 3) sociální (vztahy mezi příchozími a starousedlíky), 4) strukturální (otázky přerozdělování a přístupu migrantů k bydlení, práci, vzdělání atp.) a 5) emocionální či identifikačně-emocionální integrace (citový vztah k přijímající zemi a míra identifikace s ní).²⁷ Je ovšem s podivem, že Grosser pomínl Esserem uváděnou integraci či asimilaci kulturní – nejde v ní jen o jazyk, ale i o tradice, zvyky, náboženství, vzorce chování atd.²⁸ Kulturní integrace je pro pojednávané téma důležitá např. s ohledem na způsoby zpracování a předávání zážitků nuceného vysídlení a integrace, ať už v rodinné a přátelské komunikaci či v krajanském tisku nebo v příslušné literární tvorbě a její recepci.²⁹

---

25 Viz např. Miloslav Petrušek – Jiří Linhart – Alena Vodáková: *Velký sociologický slovník*, Praha: Karolinum 1996, s. 108, heslo Asimilace.

26 Srov. např. Frank N. Magill – Héctor L. Delgado – Alan Sica (ed.): *International encyclopedia of sociology*, London: Fitzroy Dearborn 1995, s. 275, heslo Cultural and structural assimilation.

27 Thomas Grosser: Integrácia odsunutých v Spolkovej republike Nemecko: K postaveniu sudetských Nemcov v povojnovej západonemeckej spoločnosti na príklade Bavorska, in: *V rozdelenej Európe*, ed. Dušan Kováč – Jan Křen – Hans Lemberg, Bratislava: Academic Electronic Press 1998, s. 27.

28 Hartmut Esser: *Aspekte der Wanderungssoziologie. Assimilation und Integration von Wanderern, ethnischen Gruppen und Minderheiten*, Neuwied/Darmstadt: Hermann Luchterhand 1980. Thomas Grosser složitou teorií H. Essera zjednodušil i tím, že – bez vysvětlení – nerespektoval jeho rozlišování mezi pojmy integrace a asimilace. Z kontextu se lze domnívat, že tak Grosser učinil s ohledem na výše zmíněný úzus převládající v historiografii k danému německému tématu.

29 K úloze vyprávění ve vysídleném prostředí i odkazy na další literaturu k tématu viz Heinke M. Kalinke: Gerichte, Prophezeiungen und Wunder. Zur Konjunktur sagenhafter Erzählungen in der unmittelbaren Nachkriegszeit, in: *Zur Ikonographie des Heimwehs. Erinnerungskultur von Heimatvertriebenen*, ed. Elisabeth Fendl, Freiburg: Johannes-Künzlig-Institut für ostdeutsche Volkskunde 2002, s. 159–174, nebo Hans Lemberg: Geschichte und Geschichten. Das Gedächtnis der Vertriebenen in Deutschland nach 1945, *Archiv für Sozialgeschichte* 44 (2004), s. 511–513.

Pro potřeby této kapitoly nicméně postačí rozlišovat v souladu s pracemi založenými na empirickém výzkumu integrace³⁰ tyto její druhy a roviny: 1) právní a politickou, 2) sociální ve smyslu spojení výše uvedených Grosserových a Esserových kategorií sociální a strukturální, 3) ekonomickou, 4) kulturní a (nově oproti řadě empirických analýz) 5) emocionální či identifikačně-emocionální.³¹

Vysvětlení je nutné doplnit i k další terminologii, kterou v této knize používáme. Pro souhrnné pojmenování skupiny, kterou německá literatura většinou označuje za vyhnance (*Vertriebene*) nebo vyhnance a uprchlíky (*Vertriebene und Flüchtlinge*), píšeme tam, kde nejde o překlad nebo o název německého zákona či instituce (např. Svaz vyhnanců – *Bund der Vertriebenen*), o „nucených vysídlcích“. Analogicky k tomu pak na rozdíl od výrazu „vyhnání“ (z německého úzu) užíváme sousloví „nucené vysídlení“. Snažíme se tím zohlednit zásadní fakt, že Němci ocitnuvší se nuceně v hranicích poválečného Německa tvořili velmi heterogenní skupinu a lidé „vyhnání“ v ní byli menšinou. Celkovou skupinu nucených migrantů tvořili Němci přesídlení nacistickým režimem, rovněž ti evakuovaní a spontánně uprchnuvší před postupující východní frontou, dále Němci vyhnání a ti odsunutí s mezinárodněprávní oporou v rozhodnutí Spojenců na Postupimské konferenci.

Do skupiny, která se podle zákonů rané SRN a následného západoněmeckého úzu řadí do široké skupiny „vyhnanců“ a kterou v této kapitole nazýváme „nucenými vysídlení“, patří i propuštění němečtí váleční zajatci pocházející z příslušných území a jejich rodinní příslušníci, jakož i „dobrovolní přesídlenci“. ³² Přestože sousloví „nuceně vysídlení“, popř. jeho synonymum „nucení migranti“ není optimální, jazyková ekonomie užití krátkého pojmenování vyžaduje. V textu ze stylistických důvodů neopakujeme důsledně adjektiva „němečtí“ a „nucení“, každopádně míníme užitím jednoslovného výrazu „vysídlení“ vždy skupinu německých nucených vysídlenců ze střední a východní Evropy. Rovněž použití

---

30 Např. Paul Lüttinger psal o druzích integrace hospodářské, sociální, kulturní a politické – Paul Lüttinger: *Der Mythos der schnellen Integration. Eine empirische Untersuchung zur Integration der Vertriebenen und Flüchtlinge in der Bundesrepublik Deutschland*, *Zeitschrift für Soziologie* 15, č. 1 (1986), s. 20.

31 Význam identifikačně-emocionální integrace pojmenovává historik Edgar Pscheidt výrazem „vnitřní integrace“, srov. Edgar Pscheidt: *Zur Integration der Sudetendeutschen in Bayern*, in: *Heimat und Exil. Emigration und Rückwanderung, Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei*, ed. Peter Heumos, München: Oldenbourg 2001, s. 20.

32 Srov. k rozlišení osob nazývaných podle německého úzu „vyhnanci“ do šesti skupin v knize Eva Hahn a Hans H. Hahn: *Die Vertreibung im deutschen Erinnern. Legenden, Mythos, Geschichte*, Paderborn: Ferdinand Schöningh 2010, s. 674–675.